Jan Dejnožka: The Ontology of the Analytic Tradition and its Origins (Realism and Identity in Frege, Russell, Wittgenstein and Quine), Littlefield Adams Books, Maryland, 1996

Existuje překvapivě málo knih, které by se pokoušely o syntetizující pohled na analytickou filosofii. Je ovšem pravda, že ve druhé polovině našeho století se soubor filosofů, kteří se k analytické filosofii hlásí nebo kteří k ní bývají řazeni, stává natolik různorodý, že se jakákoli syntéza stává problematickou; překvapivě málo syntetizujících prací existuje ale i o 'klasické' analytické filosofii, to jest o analytické filosofii období zhruba od konce devatenáctého století do poloviny století dvacátého. Dejnožkova kniha je jednou z těch mála, které se o něco takového pokouší, a to je třeba přivítat.

Dejnožka se ovšem nesnaží podat všestranný rozbor názorů klasiků analytické filosofie; soustředí se pouze jeden aspekt jejich učení, totiž na jejich *ontologii*. Hned v úvodu své knihy k tomu vysvětluje, jaké opodstatnění může mít hovořit o *ontologii* u takového druhu filosofie, která se programově distancuje od *metafyziky*. Podle něj je tomu tak, že i když se někteří analytičtí filosofové někdy více či méně úspěšně vyhýbali otázkám metafyzickým (to jest otázkám po nejzákladnějších kategoriích bytí), ontologickým otázkám (to jest otázkám po povaze bytí jako takového) se v podstatě vyhnout nelze. A Dejnožka se snaží ukázat, že klasikové analytické filosofie se těmito otázkami zabývali mnohdy velice do hloubky. To je patrné zejména u Frega a Russella, kterým autor věnuje největší pozornost; avšak k těm, kteří podle Dejnožky berou ústřední otázku ontologie za svou, řadí Dejnožka i Wittgensteina i Quina (jimž se však věnuje na pouze velice omezeném prostoru - každému asi na dvanácti stránkách).

Dejnožka dále zdůrazňuje, že otázka po povaze bytí je vždy jenom jednou stranou mince, jejíž druhou stranou je otázka po povaze identity. Z tohoto hlediska by tedy mohl být mottem každé ontologie Quinovo heslo „není entity bez identity"; a Dejnožka se také snaží ukázat, že tohle skutečně pro filosofy, kterými se ve své knize zabývá, platí.

Dejnožkova zpráva o ontologii klasiků analytické filosofie si ovšem zjevně neklade za cíl být nezaujatou, faktografickou studií; autor se nijak netají svým velice vyhraněným názorem na to, jakou roli ontologie v rámci filosofie hraje. Hájí totiž stanovisko, že je to právě ontologie, co je nutně páteří filosofie; a z tohoto hlediska se mu jako poněkud podezřelá záležitost jeví onen 'obrat k jazyku', který je od analytické filosofie neodmyslitelný. Tento obrat totiž Dejnožka považuje jenom za další krok na cestě k 'epistemologizaci' ontologických a metafyzických otázek, kterou se velká část filosofů od počátků novověké filosofie postupně začala vydávat. Tato cesta vede ovšem podle Dejnožky na scestí, protože epistemologie podle něj ontologii *předpokládá* (autor se hlásí k názoru, který připisuje Bradleyovi a Bergmannovi, že teorie významu není ničím jiným než „ontologií významové situace") a nemůže tedy stát v jejím základě. Dejnožka tedy konstatuje, že „velká revolta proti metafyzice selhala" (24).

To, co je autorovi zvláště trnem v oku, jsou především různé formy relativismu, ve které u některých filosofů obrat k jazyku vyústil. V duchu svého důrazu na propojenost pojmů existence a identity ovšem relativistické stanovisko charakterizuje jako přesvědčení, že „všechny identity jsou konceptuální“ - zatímco jeho protipól, stanovisko realistické charakterizuje přesvědčením, že „některé identity jsou reálné a ostatní jsou nereálné či fiktivní“. Mezi ně pak situuje stanovisko, které nazývá modifikovaným realismem a podle kterého „některé identity jsou reálné a některé jsou reálné v slabším smyslu“ (25), kde „identitami reálnými v slabším smyslu“ jsou „identity v rozumu, modální identity a formální identity“ (26).

Dvě kapitoly, následující po úvodu, ve kterém Dejnožka vymezuje předmět svého zájmu a jím zaujímaný úhel pohledu, jsou věnovány Gottlobu Fregovi. V kapitole 2 autor konstatuje, že Frege nejprve (v *Begriffsschriftu*) vykládá identitu jako vztah mezi jmény majícími tentýž obsah a potom se (v ‘Über Sinn und Bedeutung’) přiklání k názoru, že identita je vztah mezi jmény jakožto nositeli smyslů. Autor se potom ptá, zda to, že Frege považuje existenci za vlastnost pojmů (*existovat* je pro něj *de facto* totéž jako *mít alespoň jednu instanci* - takže například výrok „existuje jednorožec“ ve své podstatě konstatuje, že pojem jednorožec je ‘neprázdný’, tj. má alespoň jednu (reálnou) instanci), znamená nějakou formu ‘pojmového relativismu’. Na tuto otázku odpovídá negativně a polemizuje s autory, kteří podle něj Fregovi nějakou formu relativismu připisují (Hintikka, Dummett atd.)

V kapitole 3 pak Dejnožka předkládá a obhajuje tezi, že Frege ztotožňuje existenci s identifikovatelností. Jeho závěrem pak je, že Frege je „v rámci analytické tradice prvním ontologem typu ‘není entity bez identity’“ (121). Dejnožka dokonce konstatuje, že Frege zastával celkem *čtrnáct* teorií typu ‘není entity bez identity’ (to, co autor nazývá „teoriemi“, jsou však vesměs jednovětné teze).

Kapitoly 4 a 5 jsou věnovány Bertrandu Russellovi. V první z nich autor probírá to, co nazývá Russellovým „robustním smyslem pro skutečnost“; ve druhé pak Russellovi opět přisuzuje celou řadu ‘teorií’ typu ‘není entity bez identity’ (v tomto případě dokonce čtyřicet čtyři). V obou kapitolách také probírá kategorie, které Russell používá, když pojednává o jazyce a skutečnosti (fakty a propozice, jednotliviny a obecniny, třídy, události atd.)

V kapitole 6 se Dejnožka vrací k antickým filosofům a ukazuje, jakým způsobem především Aristotelés předjímal mnohé z problémů, které se dostaly do centra pozornosti nedávných a současných analytických filosofů. V kapitole 7 potom konstatuje, že Frege, Russell, Wittgenstein a Quine - stejně tak jako Aristotelés a v podstatě drtivá většina všech filosofů vůbec - nebyli ničím jiným než „modifikovanými realisty“. To podle Dejnožky *de facto* znamená, že uznávali nějaký absolutní svět, který ovšem může být prismaty různých pojmových soustav kategorizován různými způsoby. „Aristotelovy kategorie,“ říká, „Fregovy a Russellovy pojmy, Wittgensteinova kritéria a Quinovy sortální termíny nedávají velký smysl jinak než jako způsoby naporcování předem daný veřejný skutečný svět různým způsobem.“ (270)

Dejnožkova kniha představuje úctyhodný objem faktografického materiálu, celou řadu zajímavých interpretačních hypotéz (týkajících se jak jednotlivých probíraných filosofů, tak analytické filosofie jako celku) i podrobné polemiky s mnohými autory, jejimiž názory by se mohly zdát být tyto hypotézy zpochybněny. Lze ji číst i jako zajímavý pokus 'dekonstruovat' deklarovanou anti-metafyzičnost klasické analytické filosofie: Dejnožkova vidí v analytické filosofii prostě to křídlo filosofie našeho století, které navazuje na racionalistickou tradici filosofie (v tom smyslu slova *racionalismus*, ve kterém je jeho protipólem *romantismus*); a protože v podstatě klade rovnítko mezi racionalistickou filosofii a filosofii realistickou (ve smyslu *realismu* jakožto protikladu k *relativismu*) a mezi filosofii realistickou a filosofii metafyzickou, dochází k závěru, že analytičtí filosofové v žádném případě nemohli metafyzice utéci. Přes tato nesporná pozitiva se však, mám-li knihu hodnotit, nemohu zbavit určitých rozpaků.

Nikoli zanedbatelným problémem Dejnožkovy knihy je její nepřehlednost a neutříděnost. Autor věnuje podstatnou část svého textu podrobným polemikám s konkrétními názory jiných filosofů, avšak podle mého názoru se mu nedaří zřetelně oddělit věci, které se týkají dílčích či okrajových problémů probíraných v mnohých z těchto polemik, od formulování, vysvětlování a dokládání toho, co tvoří jeho ústřední teze. Čtenář, který se chce dobrat toho hlavního, co se Dejnožka snaží svou knihou říci, tak musí jeho teze pracně vypreparovávat ze spleti exegetických a polemických odboček.

Jako podstatnější problém vidím to, že se autor na mnohých místech své knihy vyjadřuje nedostatečně jasně a nevyjasňuje dostatečně jednoznačně pojmy, se kterými operuje. Co mám na mysli, vysvětlím nejlépe na příkladě. Nejméně od Fregova klasického článku 'Über Sinn und Bedeutung' (kterým se Dejnožka ostatně podrobně zaobírá) je patrné, jak zásadní je rozlišovat mezi identitou ve smyslu (triviálního) vztahu mezi objekty (každý objekt je v tomto vztahu právě jen sám se sebou) a identitou ve smyslu vztahu mezi nějakými 'způsoby dannosti' objektů (ve kterém dva takové 'způsoby dannosti' jsou právě tehdy, když 'dávají' tentýž objekt - tady jde tedy o 'identitu' přeneseném smyslu, o určitou *ekvivalenci*.) Tu první můžeme označovat $identita_O$, tu druhou $identita_D$. (Zapsáno (kvazi)formálně je $identita_O$ relací $\{<x,x> \mid x$ je objekt$\}$ a $identita_D$ je $\{<z,z'> \mid z$ a z' 'dávají' tentýž objekt$\}$.) Toto rozlišení sice samozřejmě pro Dejnožku na různých místech jeho knihy hraje podstatnou roli, není mi ale jasné, proč tak zásadně odlišné smysly slova 'identita' nerozlišuje jednoznačněji a soustavněji - tak aby bylo neustále jasné, ve kterém smyslu slovo „identita" právě používá (případně v že ho užívá v nějakém ještě jiném smyslu).

Vezměme například jeho charakteristiku realismu a relativismu, ze které jsme citovali výše. Říká-li Dejnožka, že podle relativisty je každá identita konceptuální, zdá se to být nejpřirozeněji interpretovatelné tak, že relativistou je ten, pro koho je každá identita $identitou_D$ (případě specifickým případem $identity_D$, ve kterém jsou 'způsoby danosti' nějak realizovány pojmy). Má však tohle znamenat, že relativismus je charakterizován odmítáním smysluplnosti pojmu $identity_O$ (tento pojem je přece definován zcela jasně a zcela korektně!), či snad odmítáním nazývat $identity_O$ „identitami"? Navíc není zřejmé, proč by měl být takto

charakterizovaný relativismus neslučitelný s tím, co Dejnožka vymezuje jako realismus. Není totiž jasné, proč by nebylo lze chápat pojmy jako něco reálného. Stačí například předpokládat, že pojmy reflektují reálné vlastnosti: pak ve světle zřejmého faktu, že některé dvojice vlastností (třeba *nejjasnější hvězda na ranním nebi* a *nejjasnější hvězda na večerním nebi*) zřejmě identifikují totéž jediné individuum, můžeme stěží nepřipustit, že příslušná identita_D (vyjádřená konstatováním *Nejjasnější hvězda na ranním nebi je nejjasnější hvězda na večerním nebi*) je reálná. Znamená to tedy, že realismus a relativismus se vzájemně nevylučují? Nebo jsou spíše Dejnožkovy charakteristiky obou těchto směrů jenom nejasně formulovány?

Jiným příkladem nejasností, vyplývajících z toho, jak Dejnožka nedostatečně rozlišuje mezi dvěma smysly slova „identita“, je nejednoznačnost jeho sloganu „není entity bez identity“. Chápeme-li v tomto sousloví slovo „identita“ jakožto „identita_D“, dostáváme tezi, která má co dělat se vztahem epistemologie (nebo sémantiky) a ontologie (či metafyziky). Chápeme-li jej však ve smyslu „identita_O“, dostáváme triviální tezi, že jakmile je *a* objektem, obsahuje množina $\{<x,x> \mid x \text{ je objekt}\}$ dvojici $<a,a>$.

Některých pasáže Dejnožkovy knihy se mně pak zdají být nesrozumitelné zcela. Tak například oddíl věnovaný Quinovi začíná následujícím způsobem: „Předložím osm argumentů ve prospěch tvrzení, že Quine je modifikovaný realista. Zaprvé, kdyby byl Quine radikální relativista, nedělaly by na žádného modifikovaného realistu jeho příklady z „Ontologické relativity“ dojem. Modifikovaný realista by *očekával*, že králíci budou odlišní v rozumu od neoddělených částí králíků a od časových stádií králíků. Králíci jsou reálně odlišní nikoli od částí králíků, ale od krav a částí krav. A podle Quinovy vlastní definice fyzických objektů prostřednictvím jejich prostoročasových oblastí (...) je ‘králičí’ část světa reálně odlišná od části ‘hovězí’. Hle modifikovaný realista! ...“ (259-260). Jediná věc, která se mi zde zdá být jasná, je to, že Dejnožka podsouvá Quinovi tezi, že rozdíl mezi králíky a neoddělenými částmi králíků není „reálný“ - to ale Quine ve skutečnosti nepopírá. Proč by nás mělo zajímat, zda Quine udělá nebo neudělá dojem na modifikovaného realistu; či z čeho plyne závěr, že Quine je modifikovaný realista, se mi zdá být zcela nepochopitelné.

Podstatným problémem Dejnožkovy interpretace analytické filosofie jako celku se mi pak zdá být to, se autor téměř zcela pomíjí jeden podstatný konstitutivní rys této filosofie - a to její snahu oddělit skutečně smysluplné otázky a problémy od pseudootázek a pseudoproblémů. Ztotožnění analytické filosofie s racionalistickým křídlem filosofie 20. století jistě není neopodstatněné (navíc například Russellovy rozpravy o povaze světa skutečně nejsou svou povahou příliš vzdáleny úvahám starověkých či středověkých metafyziků); já se však domnívám, že analytickou filosofii nelze skutečně vyložit, aniž zohledníme to, že základním hnacím motorem ‘otců zakladatelů’ tohoto filosofick0ho směru byla jejich až obsesivní touha po vymetení Augiášova chléva filosofie, která je vedla ke snaze navždy z filosofie vyloučit všechno, čehož smysl není dostatečně zřejmý. To je také vedlo k jejich obratu k jazyku; a z tohoto důvodu se také mnohdy snažili ne postavit se na jednu stranu věčných filosofických sporů, ale dostat se nějak zcela mimo tyto spory či je prostě

ignorovat jako nikam nevedoucí. (Je ovšem pravda, že tohle se ne vždy podařilo a ne vždy podařit mohlo.)

Vezměme za příklad opět Quina, u nějž je možné vidět obrat k jazyku v nejvyostřenější podobě. Je jistě pravda, že třeba jeho teorii koncentrující se do hesla „být znamená být hodnotou proměnné“ lze brát jako jistou formu odpovědi na tradiční otázku „Co je to *být*?“ Je ovšem třeba také vidět, že Quine zcela obecnou otázku po podstatě bytí prostě odmítá jako nezodpověditelnou a nahrazuje ji přízemnější, avšak právě díky tomu podle něj smysluplněji traktovatelnou otázkou „Co to znamená *být podle dané teorie*?“, čili, jak on sám říká, „K čemu je daná teorie ontologicky zavázána?“

Byl-li tedy obrat k jazyku, jak se s ním u analytických filosofů setkáváme, skutečně *částečně* pokračováním ‘epistemologizace’ filosofie započaté na počátku novověku (jak to vidí Dejnožka), jeho nepominutelnou motivací byla i snaha vyloučit z filosofie všechny problémy a otázky, jejichž smysl není zcela jasný. Deklarovaná „antimetafyzičnost“ klasiků analytické filosofie tak nebyla, na rozdíl od toho, co říká Dejnožka, zdaleka vždy věcí snahy postavit do základu filosofie namísto metafyziky epistemologii, ale často spíše záležitostí snahy o nahrazení špatné, spekulativní ‘filosofie včerejška’ novou, vědeckou ‘filosofií zítřka’. (Výraz „metafyzika“ ostatně pro klasické analytické filosofy často neznamenal o mnoho více než „taková filosofie, které nedokážeme dát dobrý smysl“).

Úhrnem: Dejnožkova kniha obsahuje spoustu pozoruhodného materiálu týkajícího se klasického období analytické filosofie (především Frega a Russella), stěží ji ale lze doporučit někomu, kdo by již nebyl s danou problematikou zevrubně obeznámen. A stěží ji lze doporučit i tomu, kdo není ochoten se trpělivě dobírat smyslu Dejnožkových mnohdy ne snadno srozumitelných výkladů.

Jaroslav Peregrin